

Чупіс Анастасія Дмитрівна, аспірантка кафедри політології,
Запорізький національний університет, Україна
e-mail: anastasia.chupis@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3091-3332

ЖІНКИ У ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТАХ ТА В ПОВОЄННІЙ РОЗБУДОВІ МИРУ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті здійснено аналіз сучасного стану політики та її нормативного врегулювання у сфері прав жінок в Україні та світі. Вивчено міжнародну правову основу питання захисту прав жінок в умовах війни. Проаналізовано ролі жінок в аспекті трьох «рольових моделей» за ступенем залучення у військовий конфлікт, а саме: жертва; військовослужбовець; жінки, залучені до процесів розбудови миру. Розкривається тема гендерно зумовленого насильства як інструменту ведення війни та терору проти цивільного населення, а також механізми правового захисту жертв воєнних злочинів. Обґрунтовується потреба більш активного та дієвого залучення жінок у процеси миротворчих урегулювань конфліктів та розбудови миру.

Ключові слова: *права жінок, військовий конфлікт, розбудова миру, воєнні злочини, перехідне правосуддя, гендерно зумовлене насильство.*

Постановка проблеми. За статистикою Організації Об'єднаних Націй (ООН), у світі одна з трьох жінок зазнає насильства протягом свого життя. 60 випадків материнської смертності, яким можна запобігти, відбуваються в нестабільних умовах, де переважають військові конфлікти, вимушені переміщення та стихійні лиха. Усього лише одна з чотирьох парламентарів у світі є жінками, а для подолання гендерного розриву в оплаті праці, при незмінності поточних політичних та економічних умов, необхідно буде приблизно 60 років. Отже, гендерна нерівність у світі є масштабним викликом. І незважаючи на старання міжнародних правозахисних організацій, жінки та діти є та лишаються найбільш уразливою категорією населення, особливо під час військових конфліктів [11].

Безпрецедентна військова агресія Росії в Україні кардинально змінила ставлення суспільства до ролі жінки. Війна триває вже дев'ять років, і за цей час жінки довели свій вагомий внесок в громадсько-політичне життя нашої країни на рівні його оборони та безпеки. Тож питання гендерної рівності в контексті української громадської думки та в науково-академічних колах

позбулося своєї контраверсійності, що була притаманна йому ще наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. Більше того, наразі активна участь жінок у суспільно-політичних процесах, а останніми роками на бойових позиціях у російсько-українській війні, у волонтерській діяльності засвідчує суттєву підтримку ідей гендерної рівності. Зазвичай роль жінки у військових конфліктах рефлексується з глибоким емоційним забарвленням, передусім це стосується аспектів віктимності, материнства тощо. Утім українські реалії повномасштабної фази російської військової агресії актуалізували необхідність політико-правового погляду на роль жінок, їхні права та становище без зайвої емоційної конотації. Адже саме такий підхід надасть можливість ґрунтовного, комплексного осмислення ролі жінки з точки зору різних аспектів війни: і як комбатанта, і як учасниці миротворчих процесів і мировідбудови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій за темою дослідження.

Українські науковці активізували дослідження цих проблем протягом останнього десятиліття. Найбільш ґрунтовним академічним доробком у галузі гендерної рівності відзначається Києво-Могилянська академія. Провідними фахівчинями академії з гендерних досліджень є Тамара Марценюк та Соломія Павличко [12]. Тамарою Марценюк та Ганною Гриценко проаналізована роль жінок на війні в період проведення в Україні Антитерористичної операції (АТО/ООС). Більш ранній аналіз гендерної політики у сфері військової служби в Україні представила Наталія Дубчак [14]. Ірина Сваюла досліджувала «ролі» жінки на війні та більш вузький аспект гендерно зумовленого насилля [24]. Утім ще надто бракує глибоких науково-теоретичних досліджень становища жінок під час війни та системного погляду на роль жінки як на передовій позиції лінії фронту, так і у процесах миротворчості.

Формулювання цілей. Метою наукової розвідки є вивчення становища та прав жінок як однієї зі сторін – учасниць військових та збройних конфліктів. Задля досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати проблеми та виклики на прикладах світового та українського досвіду, а також дослідити міжнародну правову основу питання захисту прав жінок в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. З появою феміністичного руху та його активним розвитком у ХХ ст., правозахисним організаціям вдалося здійснити глибинний аналіз проблеми та напрацювати ґрунтовну базу міжнародних нормативних документів у сфері захисту прав жінок. На жаль, провідним катализатором цього процесу були та лишаються масштабні акти насильства за участі жінок – локальні конфлікти, громадянські війни, а також міжнародні військові конфлікти. Також протягом ХХ ст. було проведено ґрунтовну підготовку для розроблення більшості рамкових міжнародних документів з метою захисту прав жінок, що, у свою чергу, позитивно вплинуло на розвиток жіночої активності в усьому світі.

У 1946 р. в структурі новоствореної ООН з'являється Комісія зі статусу жінок, яка стає першим глобальним міжурядовим органом, що займається виключно питаннями гендерної рівності. Важливими напрацюваннями в цій сфері було формування нормативних рамок для прийняття Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (CEDAW), яка отримала назву «Білль про права жінок» та є найповнішим міжнародним актом у сфері захисту прав жінок. Ухвалена в 1979 р., конвенція юридично зобов'язує уряди-підписанти покласти край усім формам дискримінації жінок у громадському та приватному житті включно з сім'єю і спрямована на досягнення рівності між жінками та чоловіками [11].

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (2000), у свою чергу, визнає нищівний вплив війни на життя й становище жінок і підтверджує необхідність посилення їхньої ролі у процесі прийняття рішень щодо запобігання та вирішення конфліктів. Радою Безпеки ООН були ухвалені ще сім додаткових резолюцій щодо жінок, миру та безпеки: 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) і 2493 (2019). У сукупності десять резолюцій є критично важливою основою для покращання становища жінок у постраждалих від конфлікту країнах [3]. У 2010 р. було засновано окрему агенцію ООН, яка виступає виключно за права жінок – «ООН-Жінки».

За словами Наталії Карбовської, директорки зі стратегічного розвитку Українського Жіночого Фонду: «Україна – перша країна, яка прийняла Національний план дій 1325 у період збройної агресії щодо неї в 2016 році. В 2021 році був ухвалений другий Національний план дій «Жінки, мир, безпека», чинний до 2025 року. Український Нацплан 1325 зосереджений на питаннях безпеки жінок на територіях, охоплених війною; на участі жінок у миротворчих процесах; доступності для жінок освіти і служби в секторах безпеки й оборони; можливостей поєднувати обов'язки у професійному та приватному житті» [15].

Наукове дослідження стану політики та її нормативного врегулювання у сфері прав жінок як в Україні, так і загалом у світі, а також вивчення міжнародної правової основи питання захисту прав жінок в умовах війни дозволило нам виокремити три основні «ролі» жінок як учасниць конфлікту. Перша «рольова модель» – *жертва конфлікту*, здебільшого це масштабна категорія уразливої частини цивільного населення. Друга категорія – *жінки-військовослужбовці*. Третя – *жінки, що залучені у процеси розбудови миру*.

Жінки – жертви конфлікту: вимушено переселені особи, біженки та жертви гендерно зумовленого насильства. Згідно з даними дослідження, що проводить Женевський Університет у межах Проєкту «Верховенство права у збройних конфліктах» (RULAC), станом на початок 2023 р. в світі від-

бувається 110 збройних конфліктів за участі 55 держав і понад 70 озброєних недержавних суб'єктів [8]. Тобто більше 2 мільярдів людей у світі в тій чи іншій формі відчують на собі вплив збройних конфліктів [11].

З 2014 р. Російська Федерація веде асиметричну, гібридну війну проти України. 24 лютого 2022 р. розпочалась нова повномасштабна фаза збройної агресії, у результаті якої (станом на січень 2023 р.) підтверджена кількість загиблих серед цивільного населення в Україні перевищила 7 тисяч цивільних (серед них 1875 жінок та 177 дівчат), понад 11 тисяч людей отримали поранення (у тому числі 1764 жінки та 240 дівчат) [10], серед них 1376 дітей (обох статей) [28]. Мільйони жінок разом із дітьми вимушено покинули свої домівки, рятуючись від жорстокості війни. Під час воєн жінки часто несуть виключну відповідальність і ризик уберегти свою сім'ю та себе від небезпеки. За даними УВКБ ООН, Агентства ООН у справах біженців, більше половини з 80 мільйонів переміщених осіб на планеті становлять жінки та діти [1].

За статистикою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на січень 2023 р. Україну вимушено покинули близько 8 мільйонів громадян [7]. Близько 90% від усієї кількості українських біженців складають жінки та діти. За інтенсивністю перебігу, чмсельністю вимушено переселених осіб та біженців, а також за іншими факторами й оцінками міжнародних організацій повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України неодноразово порівнювалось міжнародними експертами з Другою світовою війною [5].

Відповідно до річного звіту діяльності Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, у 2022 р. з початку повномасштабного вторгнення офіційно зареєстровано 4 867 106 внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а за міжнародними оцінками – кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян [19].

Втікаючи від війни, жінки та діти стають найбільш вразливою категорією населення та можуть стати віктимним об'єктом сексуальних злочинів, викрадення та торгівлі людьми. За даними Міжнародної організації праці (МОП), у світі близько 40 млн людей перебувають у рабстві, з них 71% – це жінки, а одна з чотирьох жертв – діти. Цей вид злочину за кримінальними прибутками займає третє місце у світі після нелегальної торгівлі зброєю та наркотиками [26].

Проте, залишаючись на території бойових дій та тимчасово-окупованих територіях без належного правового захисту та доступу до системи справедливого правосуддя, жінки та діти перебувають ще в більш загрозливих умовах. З березня 2022 р. Офісом Генерального прокурора України, Національною поліцією та Офісом Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України після деокупації територій фіксуються та вивчаються випадки насильницьких

вбивств, катувань, зґвалтувань, примусової депортації дорослих та дітей, а також проведення фільтраційних заходів щодо цивільного населення. Ще у 2014–2015 рр., на початку першої фази вторгнення РФ, жителі східних регіонів України почали заявляти про випадки зґвалтувань жінок у зоні АТО/ООС. Офіційної статистики зґвалтувань у східних регіонах України, вчинених за вісім років бойових дій і окупації, досі немає. Зафіксувати всі злочини надзвичайно складно.

Станом на грудень 2022 р. Офіс Генерального прокурора України має інформацію про більше ніж 150 випадків злочинів сексуального насильства, вчинених військовими РФ, але це лише ті, щодо яких наявні свідчення постраждалих [22].

У більшості країн, де є дані, менше 40% жінок, які зазнали насильства, звертаються за допомогою і лише 10% звертаються до поліції. Приблизно 35% жінок у всьому світі зазнали фізичного чи сексуального насильства, а деякі національні дослідження показують набагато вищі цифри [4].

Сексуальне насильство над жінками та дівчатами часто використовується як військова тактика для тероризування цивільних осіб. У 2020 році ООН перевірила 2500 випадків сексуального насильства за умов конфліктів у 18 країнах, вчинених переважно проти жінок і дівчат. Використання сексуального насильства по відношенню до цивільного населення є однією з форм психологічного тиску з боку військових країни-агресора. Ця форма брутального впливу на цивільне населення у міжнародному праві класифікується як воєнний злочин.

Масові зґвалтування не є новим інструментом ведення війни. Історії відомі масштабні прецеденти порушення устоїв ведення війни солдатами різних армій світу. Так, одним із наймасовіших, але й найбільш прихованим фактом стали зґвалтування жительок Німеччини представниками Червоної армії. Дані дослідників дещо різняться. Так, історикиня Міріам Гебгардт стверджує, що в Німеччині з 1945 по 1955 рр. від зґвалтувань постраждало близько 900 тисяч жінок. Ця цифра нижча за ту, що називає історикиня Барбара Йор. За результатами її досліджень, радянськими солдатами були зґвалтовані до двох мільйонів жінок і дівчат, з них 600 тисяч – у Берліні [25].

Численні випадки масових зґвалтувань було зафіксовано у війнах, що відбувалися в Афганістані, на території країн, що входили до складу колишньої республіки Югославія, у Ліберії, Руанді, Демократичній Республіці Конго, Південному Судані, Сирії та багатьох інших. Наприклад, в Афганістані 62% жінок зазнали всіх трьох форм гендерно зумовленого насильства: психологічного, фізичного та сексуального. За оцінками, одна з п'яти жінок-біженок, які живуть в умовах гуманітарної кризи, зазнали сексуального насильства та його наслідків, включаючи травми, стигму, бідність і небажану вагітність [1].

Характерним є різке поширення вірусу після бойових дій. Так, у Руанді обстеження 1125 жінок-жертв показало, що 66,7% мають діагноз ВІЛ [2]. Таким чином, згвалтування та ВІЛ як зброя війни поєднуються у смертельний коктейль, який лише радикально збільшує кількість жертв війни.

Рівень домашнього насильства та торгівлі людьми також зазвичай різко зростає під час конфліктів через зростання нестабільності, бідності та послаблення верховенства права [1].

11 травня 2011 р. Радою Європи була відкрита для підписання на зустрічі міністрів у Стамбулі Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210) – Стамбульська конвенція. Документ набрав чинності в січні 2014 р., після ратифікації 10 країнами – членами Ради Європи. Метою його стала криміналізація будь-яких видів насильства проти жінок. 20 червня 2022 р. в Україні було ратифіковано Стамбульську конвенцію. Одним із ключових напрямів застосування її норм в умовах війни є підтримка і створення спеціалізованих сервісів для жінок і дівчат, які страждають від гендерно зумовленого чи домашнього насильства.

Правозахисна організація «Ла Страда – Україна» наголошує на трьох чинниках, що ускладнюють виявлення та фіксацію випадків гендерно зумовленого та домашнього насильства в умовах війни. По-перше, самі постраждалі менше приділяють уваги цій проблемі, вважаючи її вторинною на тлі військових подій, що відбуваються в країні. Другим фактором є неможливість фактично звернутися по допомогу через окупацію або руйнування інфраструктури міст в деокупованих районах. Третьою причиною є відсутність розуміння в населення, які дії класифікуються як домашнє або гендерно зумовлене насильство [13].

За даними Національної «гарячої лінії» з запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації, в Україні 40 із 202 жінок, які зателефонували на гарячу лінію, з домашнім та гендерно зумовленим насильством вперше стикнулися в період повномасштабної війни [30].

Юридично на захисті прав українських жінок стоїть міжнародне та національне право. Відповідні норми містять як документи ООН, так і окремі нормативні акти, як-от Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. та її додаткові протоколи. Згідно зі ст. 75 Додаткового протоколу I (1977), забороняється «Знущення над людською гідністю, зокрема принизливе і образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі» [17].

Кримінальний кодекс України у ст. 76 говорить про безпосередній захист жінок від «згвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань», а ст. 77 гарантує захист дітей «від будь-якого роду

непристойних посягань». Ст. 438, зокрема, гарантує покарання за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, а також за застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни. Такі дії караються позбавленням волі на термін від восьми до дванадцяти років. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, караються позбавленням волі на термін від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [23].

Згідно з міжнародним правом жертви воєнних злочинів мають право на справедливе правосуддя в межах реалізації механізмів «перехідного правосуддя», а саме:

- на встановлення істини та визнання порушень, зокрема з метою запобігання їхньому повторенню;
- кримінальне переслідування щонайменше винних у найтяжчих злочинах;
- ініціювання процесу реформ або перетворень у країні;
- забезпечення відшкодування для постраждалих.

Правосуддя перехідного періоду є своєрідним універсальним підходом до системних та масових порушень прав людини, який, крім створення механізмів для усунення причин виникнення цих злочинів, допомагає забезпечити відновлення гідності жертв і відшкодування їм завданої шкоди [16].

Станом на січень 2023 р. в Україні досі існує потреба в ратифікації Римського статуту, який надає право суду розглядати такі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, зокрема в Міжнародному кримінальному суді. Цей суд почав роботу в липні 2002 р., після того як 60 країн ратифікували Римський статут. Міжнародний трибунал може розглядати справи за трьох умов: по-перше, якщо держава підписала та ратифікувала Римський статут, по-друге, якщо Рада Безпеки ООН передає справу до МКС (за 23 роки існування Суду таке було двічі – у справі щодо Південного Судану та Лівії); у випадку України, скоріш за все, це рішення буде ветованим РФ, яка досі входить до складу Ради Безпеки ООН. Третім можливим шляхом є ініціювання справи в МКС самою державою – учасницею Римського Статуту.

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 р., але так і не ратифікувала його. Верховною Радою України була здійснена робота над приведенням норм Кримінального кодексу України у відповідність до положень Римського статуту, відповідний Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» №2689 від 27 грудня 2019 р. досі очікує на підпис Президента України [27].

Оскільки РФ не визнає юрисдикцію МКС, відносно Росії не може бути здійснено розслідування щодо четвертої категорії злочинів – злочин агресії. Адже розслідування за статтею 8-bis Римського статуту, що визначає агресію як злочин, може бути здійснено тільки стосовно країни, що ратифікувала цей міжнародний договір [18].

Задля притягнення до відповідальності всіх, хто винний у злочині агресії проти України, 19 січня 2023 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію на підтримку створення міжнародного трибуналу [9]. Саме тому існує нагальна потреба в ретельній фіксації та вивченні матеріалів справ для підготовки звинувачувальних справ проти воєнних злочинців.

Жінки-військовослужбовці. В умовах збройних конфліктів як міжнародного, так і національного чи локального рівнів жінки не тільки виступають у ролі представниць цивільного населення, а також є учасниками військових конфліктів як *військовослужбовці*.

З 2014 р. українські жінки воюють у добровільних батальйонах та у складі Збройних Сил України. Їхня роль і помітність у секторі оборони та безпеки значно зросла завдяки потужній адвокаційній кампанії «Невидимий батальйон». Ця кампанія привела до скасування гендерної заборони для понад 450 професій, включаючи будівництво, керування великоваговими транспортними засобами, підземні роботи та ін. Крім того, результатом кампанії стало відкриття для жінок бойових посад у ЗСУ та офіційне визнання статусу жінок у секторі оборони та безпеки [6].

У морально-психологічному аспекті патріархальний підхід до формування системи збройних сил, що є спадщиною Радянського Союзу, досі містить певну стигму та упередженість щодо фізичних можливостей та професійних якостей жінок-військовослужбовців. Утім, згідно з дослідженнями військових психологів, служба жінок в армійських структурах позитивно впливає на дисципліну та морально-психологічну атмосферу колективу, таку думку розвиває українська дослідниця Наталія Дубчак [14, 189]. 7 жовтня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон про добровільний порядок взяття жінок на військовий облік №2664-IX [21]. Він передбачає, що українки певних професій зможуть стати на військовий облік за власним бажанням, що потенційно може привести до зростання представництва жінок у лавах Збройних Сил України.

Однією з актуальних проблем жінок-військовослужбовців в Україні лишається розроблення та запровадження стандартів зручної військової форми з урахуванням фізіологічних особливостей жінок. Саме тому необхідними умовами є продовження процесу напрацювання та запровадження гендерної політики у сфері національної безпеки та оборони.

У 2021 р. чисельність ЗСУ становила 246 тисяч осіб. У 2022 р. після початку повномасштабного вторгнення та з урахуванням мобілізації в лавах ЗСУ

налічувалося близько 700 тисяч осіб. Таким чином, порівняно з 2014–2021 рр. чисельність української армії зросла майже втричі [29]. Під час Шостого Українського Жіночого конгресу 28 листопада 2022 р. Міністр оборони О. Резніков повідомив, що загалом в ЗСУ проходять службу 59 786 жінок, що порівняно з кількістю жінок-військовослужбовців, які проходили службу в 2015 р., більше в 3 рази. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну загинула 101 українська жінка-військовослужбовець, 50 – вважаються зниклими безвісти. Безпосередньо в бойових діях беруть участь (станом на цей час) близько 5 тисяч жінок [20].

Військова служба жінок в Україні не є унікальною практикою. Військову службу жінки проходять у складі армій Бельгії, Великої Британії, Греції, Данії, Ізраїлю, Іспанії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Пакистану, Португалії, США, Туреччини, Франції, Швейцарії, Швеції, Шрі-Ланки тощо. Окрім цього, жінки є активними учасницями миротворчих операцій. В останнє десятиліття було досягнуто значного прогресу в лідерстві жінок у польових операціях. Станом на липень 2022 р. майже половину керівних посад обіймали жінки, хоча їхнє представництво було вищим на посаді заступника глави місії (57%), ніж на посаді глави місії (35%).

Розбіжності на рівні глави місії є більшими в миротворчій діяльності, де всі чотири військові місії очолюють чоловіки. Жінки становлять лише 32% цивільного персоналу на всіх рівнях миротворчих операцій, а в деяких місіях жінки становлять лише чверть міжнародного персоналу. Станом на грудень 2021 р. жінки очолювали шість із 13 спеціальних політичних місій (46%), а дві жінки обіймали посади спеціального / заступника спеціального посланника. Усе це є результатами реалізації Єдиної стратегії гендерного паритету ООН. Проте у військових контингентах досі спостерігається недостатнє представництво жінок. Станом на грудень 2021 р. жінки представляли: 42% персоналу юстиції та пенітенціарних установ, наданого державою, 30% окремих поліцейських, 8% військових експертів у місії та штабних офіцерах, 4% сформованих підрозділів поліції, 8% військового контингенту [4].

У 2021 р. три українські жінки-військовослужбовці проходили службу в складі Місії ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго та Спільних миротворчих силах у зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдова – на посадах спостерігачів. Ще одна жінка-військовослужбовець служила штабним офіцером Місії ООН в Республіці Південний Судан.

Можна констатувати, що представництво жінок у збройних силах країн світу та миротворчих операціях є диспропорційним по відношенню до кількості чоловіків-військовослужбовців. Досягнення гендерної рівності шляхом усунення правових обмежень, боротьба зі стигмою та упередженим ставленням по відношенню до жінок залишаються одним із пріоритетних напрямів

для проведення реформ у Збройних Силах України та в арміях інших країн світу. Такі зміни надали б можливість не тільки підсилити суспільне визнання жінки саме як захисниці (на противагу традиційно домінантній її ролі як жертви), а й зміцнити цей статус у нормативно-правовому полі. За таких умов жінки більш упевнено та дієво зможуть розбудовувати свою агентність як відповідальність за свою долю та готовність брати активну участь у процесах зі суспільно-політичного оновлення і прогресивного перетворення у своїй державі.

Жінки в розбудові миру. Одним із важливих етапів повоєнного відродження держави є розбудова миру та відновлення регіонів. Головними заходами цього процесу стали деокупація, реінтеграція та роззброєння. Важливим механізмом розбудови миру є покращання партисипативної функції населення та залучення вразливих груп населення (у тому числі жінок) до розроблення галузевої політики та прийняття рішень як на місцевому, так і на національному рівні, проведення громадських слухань, фасилітація та медіація конфліктів у громадах, що постраждали під час війни. Процес розбудови миру є наскрізним та вже частково розпочався локально на деокупованих українських територіях.

Проте на національному рівні до функцій розбудови миру відносять також підписання мирних угод між сторонами конфлікту. Аналізуючи міжнародний досвід, можемо констатувати наявність гендерного дисбалансу в цьому процесі. Згідно зі звітом агенції «ООН-Жінки», у період з 1992 по 2019 рр. жінки становили в середньому лише 13% учасників переговорів, 6% – посередників і 6% – підписантів у великих мирних процесах. Близько семи з кожних десяти мирних процесів взагалі не включали жінок-посередників або жінок-підписантів. У всьому світі частка мирних угод із положеннями про гендерну рівність зросла з 14 до 22% за останні 20 років, а між 2015–2019 рр. лише 11% угод про припинення вогню включали ці аспекти.

Незважаючи на непропорційно сильний вплив конфлікту, жінкам часто відмовляють в участі в мирних переговорах. За даними «ООН-Жінки», у 2020 р. жінки становили лише 23% делегацій у мирних процесах, підтримуваних ООН. У країнах, які постраждали від конфлікту або відновилися після нього, у 2020 р. представництво жінок на виборних посадах становило лише 19% [4].

Ефективна, інклюзивна відповідь на конфлікт можлива лише тоді, коли жінки можуть забезпечити лідерство, досвід і проникливість. Дослідження доводять, що мирна угода, укладена за участю груп громадянського суспільства, включно з жіночими організаціями, має на 64% менше шансів «провалитися»; отже, коли жінки беруть участь у мирних переговорах, угода в результаті є довговічнішою та ефективнішою.

І хоча про підписання будь-яких мирних угод в період ескалації збройної агресії в Україні говорити ще зарано, проте вивчення міжнародного досвіду і найкращих практик є необхідним чинником урахування їх під час повоєнного розвитку України та задля забезпечення ефективності цього процесу.

Висновки. Забезпечення прав жінок на повноцінну участь у політичному, економічному та соціальному житті держави лишаються одним з актуальних пріоритетів як загалом у світі, так зокрема і в Україні. Жінки залишаються однією з найбільш уразливих категорій населення та потребують реального, а не лише декларативного забезпечення прав і свобод, орієнтованих на рівність статей. Особливо актуальним цей аспект виявляється в умовах військового конфлікту. Міжнародний досвід та його практики є важливим джерелом для дослідження рівня впливу війни на життя жінок задля подолання наслідків цих викликів та забезпечення прав та захисту жінок.

У цьому аспекті перед українськими науковцями та представниками урядових та громадських організацій у найближчий час постає кілька завдань, що вимагають невідкладного вирішення. Передусім необхідно зосередитися на більш детальному вивченні практик перехідного правосуддя, забезпечення прав жертв військового конфлікту на справедливе правосуддя та компенсацію заподіяної шкоди. По-друге, варто розробити та розпочати імплементацію державного плану щодо реалізації Стамбульської конвенції в Україні на національному рівні та рівні громад. По-третє, продовжити нормотворчу роботу, націлену на викоренення законодавчих лакун щодо захисту прав жінок, у тому числі і прав жінок-військовослужбовців. По-четверте, завершити процес ратифікації Римського статуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. 5 Ways Conflict Prevents Girls and Women From Being Equal Everywhere. URL: https://equaleverywhere.org/story/5-ways-conflict-prevents-girls-and-women-from-being-equal-everywhere/?gclid=Cj0KQCQiA8t2eBhDeARIsAAVEga0Z9dRL9slAaigHg1w47bX2pvvno9PBbNkJvv3jHRVlg29tWfwpPJMAsbqEALw_wcB (accessed date: 27.01.2023).
2. Clifford C. Rape as a Weapon of War and it's Long-term Effects on Victims and Society. 7th Global Conference Violence and the Contexts of Hostility Monday. – 2008. URL: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/vaw_rapeasaweaponofwar_stopmodernslavery_may2008_0.pdf (accessed date: 27.01.2023).
3. Guiding documents. URL: <https://www.unwomen.org/en/about-us/guiding-documents> (accessed date: 27.01.2023).
4. Facts and figures: Ending violence against women. URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> (accessed date: 27.01.2023).

5. Not Since World War II': The Worrying Precedent Many Are Evoking For The Ukraine War. URL: <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2022/11/29/not-seen-since-world-war-ii-the-worrying-precedent-many-are-evoking-for-the-ukraine-war/?sh=5812354d76a3> (accessed date: 27.01.2023).
6. Rapid gender analysis of Ukraine: secondary data review. 29 march 2022. URL: <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2023/RGA%20of%20Ukraine.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed date: 27.01.2023).
7. Refugees from Ukraine recorded across Europe. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed date: 27.01.2023).
8. RULAC: Rule of Law in Armed Conflicts. URL: <https://www.rulac.org/> (accessed date: 27.01.2023).
9. Ukraine war: MEPs push for special tribunal to punish Russian crimes. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230113IPR66653/ukraine-war-meps-push-for-special-tribunal-to-punish-russian-crimes> (accessed date: 27.01.2023).
10. Ukraine: civilian casualty update 16 January 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/01/ukraine-civilian-casualty-update-16-january-2023> (accessed date: 27.01.2023).
11. Women of the world, unite! URL: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/womenunite/en/index.html#/> (accessed date: 27.01.2023).
12. Гендерні студії в Україні: довгий шлях від 90-х до сьогодні. URL: <https://feminisms.co/zine/gender-studies-in-ukraine> (дата звернення: 27.01.2023).
13. Гендерно зумовлене та домашнє насильство під час повномасштабної війни: основні виклики та потужні інструменти протидії. URL: <https://la-strada.org.ua/povnyu/genderno-zumovlene-ta-domashnye-nasylstvo-pid-chas-povnomasshtabnoyi-vijny.html> (дата звернення: 27.01.2023).
14. Дубчак Н. І. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №4 (9). С. 187–192. URL: https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf (дата звернення: 27.01.2023).
15. Карбовська Н. Чому «1325» – це код безпеки для жінок? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/02/6/247340/> (дата звернення: 27.01.2023).
16. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> (дата звернення: 27.01.2023).
17. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 27.01.2023).
18. Лазебний Д. Навіщо для Росії потрібен Спеціальний трибунал. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/world/navishcho-dlya-rosiji-potriben-specialniy-tribunal-12123027.html> (дата звернення: 27.01.2023).
19. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: підсумки 2022 року. Презентація діяльності Міністерства. URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/prezentaciya_za_2022_rik_5_nova.pdf (дата звернення: 27.01.2023).

20. Міністр оборони: сьогодні українські жінки можуть добре реалізуватися у ЗСУ. URL: <https://womenua.today/en/news/ministr-oborony-sogodni-ukrayinski-zhinky-mozhut-dobre-realizuvatysya-u-zsu/> (дата звернення: 27.01.2023).
21. Проект Закону 6482 від 28.12.2021 про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73531 (дата звернення: 27.01.2023).
22. Прокуратура та Нацполіція зафіксували вже 155 випадків сексуального насильства, найбільше – на Херсонщині та Київщині. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prokuratura-ta-nacpoliciya-zafiksuvali-vze-155-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-naibilse-na-xersonshhini-ta-kiyivshhini> (дата звернення: 27.01.2023).
23. Радченко Я. Сексуальне насильство під час війни: що ми знаємо і як можемо протидіяти? *Гендер в деталях*. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viynu/sexualne-nasyilstvo-pid-chas-viynu.html> (дата звернення: 27.01.2023).
24. Сваюля І. Жінка під час збройного конфлікту: від жертви до миротворця. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 43. С. 127–133. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/download/9419/9353> (дата звернення: 27.01.2023).
25. Солонар О., Шуман Є. Книга про згвалтування в кінці Другої світової війни. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/книга-про-згвалтування-в-кінці-другої-світової-війни/a-52555422> (дата звернення: 27.01.2023).
26. Торгівля людьми – це не міф, це реальність! Через війну Росії проти України зростають ризики торгівлі людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivli-liudmy-tse-ne-mif-tse-realnist-cherez-viinu-rosii-protu-ukrainy-zrostaiut-ryzyky-torhivli-liudmy/> (дата звернення: 27.01.2023).
27. Що таке Римський статут та чому його потрібно ратифікувати в Україні? URL: <https://legal100.org.ua/shho-take-rimskiy-statut-ta-chomu-yogo-potribno-ratifikovati-v-ukrayini/> (дата звернення: 27.01.2023).
28. Ювенальні прокурори. Внаслідок збройної агресії РФ в Україні загинуло 459 дітей. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-zaginulo-459-ditei> (дата звернення: 27.01.2023).
29. Як змінювалася чисельність Збройних сил України. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/14/infografika/bezpeka/yak-zminyuvalasya-chyselnist-zbrojnyh-syl-ukrayiny> (дата звернення: 27.01.2023).
30. Як Стамбульська конвенція допоможе протидіяти гендерно зумовленому та домашньому насильству? URL: <https://la-strada.org.ua/novyny/yak-stambulska-konventsiya-dopomozhe-protydiyaty-genderno-zumovlenomu-ta-domashnomu-nasyilstvu.html> (дата звернення: 27.01.2023).

REFERENCES

1. 5 Ways Conflict Prevents Girls and Women From Being Equal Everywhere. Retrieved from https://equaleverywhere.org/story/5-ways-conflict-prevents-girls-and-women-from-being-equal-everywhere/?gclid=Cj0KCQiA8t2eBhDeARIsAAVEga0Z9dRL9s1AAigHg1w47bX2pvno9PBbNkJvv3jHRVlg29tWfwpPJMaAsbqEALw_wcB.

2. Clifford, C. Rape as a Weapon of War and it's Long-term Effects on Victims and Society. 7th Global Conference Violence and the Contexts of Hostility Monday. – 2008. Retrieved from https://www.peacewomen.org/sites/default/files/vaw_rapeasaweaponofwar_stopmodernslavery_may2008_0.pdf.
3. Dubchak, N. I. (2008). Zhinky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: problemy gendernoï polityky. *Stratehichni priorytety*, 4 (9), 187–192. Retrieved from https://www.lib.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf [in Ukrainian].
4. Facts and figures: Ending violence against women. Retrieved from <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>
5. Genderno zumovlene ta domashnie nasylstvo pid chas povnomashtabnoï viiny: osnovni vyklyky ta potuzhni instrumenty protydii. Retrieved from <https://la-strada.org.ua/novyny/genderno-zumovlene-ta-domashnye-nasylstvo-pid-chas-povnomashtabnoyi-viiny.html> [in Ukrainian].
6. Guiding documents. URL: <https://www.unwomen.org/en/about-us/guiding-documents>.
7. Henderni studii v Ukraini: dovyhi shliakh vid 90-kh do sohodni. Retrieved from <https://feminisms.co/zine/gender-studies-in-ukraine> [in Ukrainian].
8. Karbovska N. Chomu «1325» – tse kod bezpeky dlia zhinok? *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://life.prawda.com.ua/columns/2022/02/6/247340/> [in Ukrainian].
9. Komisiia zi vstanovlennia pravdy: mizhnarodnyi dosvid ta realii Ukrainy. Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> [in Ukrainian].
10. Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. Zheneva, 12 serpnia 1949. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
11. Lazebnyi, D. Navishcho dlia Rosii potriben Spetsialnyi trybunal // Unian. Retrieved from <https://www.unian.ua/world/navishcho-dlya-rosiji-potriben-specialniy-tribunal-12123027.html> [in Ukrainian].
12. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy: pidsumky 2022 roku. Prezentatsiia diialnosti Ministerstva. Retrieved from https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/prezentaciya_za_2022_rik_5_nova.pdf [in Ukrainian].
13. Ministr oborony: sohodni ukrainski zhinky mozhut dobre realizuvatysia u ZSU. Retrieved from <https://womenua.today/en/news/ministr-oborony-sogodni-ukrayinski-zhinky-mozhut-dobre-realizuvatysya-u-zsu/> [in Ukrainian].
14. Not Since World War II': The Worrying Precedent Many Are Evoking For The Ukraine War. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2022/11/29/not-seen-since-world-war-ii-the-worrying-precedent-many-are-evoking-for-the-ukraine-war/?sh=5812354d76a3>
15. Proekt Zakonu 6482 vid 28.12.2021 pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu». Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73531 [in Ukrainian].
16. Prokuratura ta Natspolitsiia zafiksuvaly vzhe 155 vypadkiv seksualnoho nasylstva, naibilshe – na Khersonshchyni ta Kyivshchyni. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/>

- posts/prokuratura-ta-nacpoliciya-zafiksuvali-vze-155-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-naibilse-na-xersonshhini-ta-kiyivshhini [in Ukrainian].
17. Radchenko Ya. Seksualne nasylstvo pid chas viiny: shcho my znaiemo i yak mozhemo protydiaty? *Hender v detaliakh*. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/seksualne-nasylstvo-pid-chas-viyny.html> [in Ukrainian].
 18. Rapid gender analysis of Ukraine: secondary data review. 29 march 2022. Retrieved from <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/2023/RGA%20of%20Ukraine.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
 19. Refugees from Ukraine recorded across Europe. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
 20. RULAC: Rule of Law in Armed Conflicts. Retrieved from <https://www.rulac.org/>.
 21. Solonar, O., & Shuman. Ye. Knyha pro zgvaltuvannia v kintsi Druhoi svitovoi viiny. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/книга-про-згвалтування-в-кінці-другої-світової-війни/a-52555422> [in Ukrainian].
 22. Svavolia, I. (2017). Zhinka pid chas zbroinoho konfliktu: vid zhertvy do myrotvortsia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*, 43, 127–133. Retrieved from <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/download/9419/9353> [in Ukrainian].
 23. Torhivlia liudmy – tse ne mif, tse realnist! Cherez viinu Rosii proty Ukrainy zrostaiut ryzyky torhivli liudmy. Retrieved from <https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-tse-ne-mif-tse-realist-cherez-viinu-rosii-proty-ukrainy-zrostaiut-ryzyky-torhivli-liudmy/>[in Ukrainian].
 24. Ukraine war: MEPs push for special tribunal to punish Russian crimes. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230113IPR66653/ukraine-war-meps-push-for-special-tribunal-to-punish-russian-crimes>.
 25. Ukraine: civilian casualty update 16 January 2023. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/news/2023/01/ukraine-civilian-casualty-update-16-january-2023>
 26. Women of the world, unite! Retrieved from https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/womenunite/en/index.html#.
 27. Yak Stambulska konventsia dopomozhe protydiaty genderno zumovlenomu ta domashnomu nasylstvu? Retrieved from <https://la-strada.org.ua/novyny/yak-stambulska-konventsia-dopomozhe-protydiaty-genderno-zumovlenomu-ta-domashnomu-nasylstvu.html> [in Ukrainian].
 28. Yak zminiuvalasia chyselnist Zbroinykh syl Ukrainy. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/14/infografika/bezpeka/yak-zminyuvalasia-chyselnist-zbrojnyx-syl-ukrayiny> [in Ukrainian].
 29. Yuvenalni prokurory: Vnaslidok zbroinoi ahresii RF v Ukraini zahynulo 459 ditei. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-zaginulo-459-ditei> [in Ukrainian].
 30. Shcho take Rymyskyi statut ta chomu yoho potribno ratyfikuvaty v Ukraini? Retrieved from <https://legal100.org.ua/shho-take-rimskiy-statut-ta-chomu-yoho-potribno-ratifikovati-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

Chupis Anastasiia Dmitrivna, graduate student of the Political Science Department, Zaporozhzhia National University, Ukraine

WOMEN IN MILITARY CONFLICTS AND IN POST-WAR PEACEBUILDING: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article analyzes the current situation in the field of women's rights in Ukraine and in the world. The international legal basis of the issue of protection of women's rights in conditions of war has been studied. The role of women is analyzed in terms of three role models according to the degree of involvement in the military conflict, namely: victim, military serviceman, women peace-builders. The topic of gender-based violence as a tool of war and terror of the civilian population, as well as mechanisms of legal protection for victims of war crimes, is revealed. The need to involve women in the processes of peace-making conflict settlements and peace-building is substantiated.

Keywords: *women's rights, military conflict, peacebuilding, war crimes, transitional justice, gender-based violence*

